

ERIK ZILLÉN
FABELBRUK I SVENSK
TIDIGMODERNITET
En genrehistorisk studie
Göteborg: Makadam, 2020 (671 s.)

Erik Zilléns nya bok *Fabelbruk i svensk tidigmodernitet. En genrehistorisk studie* (2020) är en rejäl volym – nästan 600 sidor kompakt text exklusive sammanfattningar, litteraturförteckning och olika register – som tack vare sin storlek rymmer rikligt med material om ämnets alla olika aspekter. Fram till nu har Ivar Hjerténs *Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur* (1910) utgjort det viktigaste bidraget till forskningen om fabler från perioden, vilket Zillén själv nämner i det första kapitlet. Men över hundra år senare är det nu hög tid att ta upp ämnet igen. Zillén har ägnat sig helhjärtat åt uppgiften och utvidgat Hjerténs studies gränser till att omfatta inte bara 1700-talet utan hela perioden från tidigt 1500-tal till 1800. Hjertén fokuserade dessutom huvudsakligen på fabler med “konstnärligt värde” vilket ledde till det som Zillén kallar för en “La Fontaine-centrering” (40). Zillén uppmärksammar i stället alla typer av fabelbruk under den nästan 300 år långa perioden: såväl konstnärligt som pedagogiskt, didaktiskt och mer folkligt bruk. Läsare som är mest bekanta med fabelgenrens nuvarande perifera ställning som litterärt fält kommer kanske att förvånas över att fabelns historia i Sverige spänner så brett. Men om något visar Zillén att fabler var av särdeles stor betydelse under svensk tidigmodernitet och satte sin prägel på nästan alla muntliga och skriftliga produktionsfält.

Boken är indelad i sju kapitel och innehåller tre sammanfattningar på engelska, tyska respektive franska (585–599) – till stor nytta för icke-svensktalande forskare. Det första kapitlet definierar de nyckelbegrepp som används i resten av boken, förklarar studiens avgränsningar och ger en kort översikt över tidigare forskning. Ett

av de viktigaste begreppen som introduceras här, och som dessutom myntas av författaren, är "bruksarena" (14), det vill säga en "arena" inom vilken fabelberättande, fabelskrivning eller fabelläsning tas i bruk. Definitionen av vad en fabel faktiskt var under perioden har skapat problem för många forskare innan Zillén, vilket leder honom till att "inte göra något försök att stänga till det aisopiska genrefältet med ytterligare ett definitionsförslag" (39). Genom att Zillén lägger mer fokus på vad man i verkligheten gjorde med fabler – inom en eller flera bruksarenor – kan meningsskiljaktigheterna gällande definition tillfälligt åsidosättas och en produktiv diskussion initieras.

Kapitel två, tre och fyra behandlar de tre bruksarenorna, var och en för sig: den språkdidaktiska, den moralpedagogiska samt den exemplumretoriska. Den språkdidaktiska bruksarenan tas upp först, genom en granskning av de fem skolordningarna som trycktes i Sverige under perioden och som påbjöd fabeltexter som undervisningsmaterial på olika nivåer i utbildningsväsendet. Fabler användes mest i latinundervisningen men också i studiet av grekiska och moderna språk, och Zillén undersöker ett brett utbud av språkdidaktiskt fabelmaterial för att förstå hur undervisningen gick till. I kapitel tre lär vi oss mer om den moralpedagogiska bruksarenan som baseras på ett dygdetiskt tankesystem inom ramarna för vilket laster, ofta exemplifierade av antropomorfiserade djur, blottades. Fyra svenskspråkiga fabelsamlingar beskrivs i detalj. Den sista av dessa är en så kallad fabeltidskrift som bar namnet "Gull-Hönan" 1773 och "Herre-Gårds Tuppen" 1774 (de enskilda numren bands senare samman och såldes som ett samlingsverk). De första två bruksarenorna, särskilt den språkdidaktiska, ses som en förutsättning för den tredje som beskrivs i kapitel fyra: en klar koppling märks "mellan en intensiv fabelläsning i skolan och ett omfattande bruk av fabelexempla i vuxenlivet" (238). Zilléns beskrivning av den exemplumretoriska bruksarenan – det vill säga användning av eller bara subtila hänsyftningar till fabler för att underbygga ett argument – visar på ett av de mest imponerande och värdefulla dragen som kännetecknar hans forskning, nämligen att han har sållat bland stora mängder av mycket olikartade skriftliga källor för att hitta koncisa och kortfattade hänvisningar till fabler. Det är en insats som betyder att framtida forskare kommer att slippa en hel del arbete.

Kapitel fem utgör en avvikelse från de tre föregående kapitlen om bruksarenor. I stället presenterar det en överblick över hur tidigmoderna svenskar förstod fabelgenrens historia och utveckling, i synnerhet i förhållande till dess antika upphovsman, Aisopos. Zillén förklarar att enligt traditionen skulle Aisopos "alltsedan antiken

uppburit en genreauktorisering roll" (308), men visar att Aisoposbiografier bara hade begränsad spridning i Sverige. Icke desto mindre kunde den deformerade men kloka Aisoposfiguren läsas – av de få som hade tillgång till berättelsen – som en paradigmatiske fabelbrukare samt ett förkroppsligande av dikotomin mellan yttre och inre och därför också fabelns dubbelstruktur.

Det sjätte kapitlet på 164 sidor är med råge det längsta och skulle kunna vara en bok i sig själv. Det tar upp fabelbrukets modernisering i 1700-talets Sverige, huvudsakligen receptionen av Jean de La Fontaines estetisering av den traditionella fabelgenren som initierades i och med den första volymen av *Fables choisies, mises en vers* (1668). Det finns inte utrymme här att beskriva kapitlets innehåll i detalj, men La Fontaine och Antoine Houdart de La Mottes inflytande i Sverige spåras genom såväl utländska författare som Christian Fürchtegott Gellert, John Gay och Gotthold Ephraim Lessing – företrädare för den europeiska "Fabelepidemie" (422) – som inhemska författare som Carl Johan Brunjeansson, Bengt Lidner och Nils Georgii. Efter denna rad manliga fabel-entusiaster är det uppfriskande att stöta på en intressant diskussion av Anna Maria Lenngrens "Björndansen" (1799) och dess (via fransk översättning) spanska källa. Kapitlet avslutas med en kvantitativ analys av fabelfrekvensen i ett urval svenska tidskrifter från 1700-talets andra halva som visar att höjdpunkten inföll under det tidiga 1780-talet och att Zillén inte har varit rädd för att ta en mängd olika metodologiska tillvägagångssätt i bruk.

Det sjunde och sista kapitlet tar upp krisen som drabbade fabeln som genre runt 1800 både i Sverige och i resten av Europa, vilket ledde till att den blev alltmer perifer. Orsakerna till krisen beskrivs, bland vilka kan nämnas överproduktion och följaktligen "amatörisering och kvalitetsfall" (522). Den blev, med andra ord, ett offer för sin egen framgång. Förändrade idéer om möjligheten för det förflutna att vara en vägledare för framtida beteende, om djurens förhållande till mänsklighet och om konstens estetiska respektive bruksorienterade roll bidrog också till kristendenserna. En kort coda skisserar fabelgenrens utveckling efter 1800.

Fabelbruk i svensk tidigmodernitet är inte en bok om barnlitteratur per se. Som Zillén framhäver i codan till det sista kapitlet har fabeln sedan 1800 alltmer blivit en genre kopplad till barnlitteratur, delvis på grund av att Aisopos försokratiska ursprung betydde att hans verk kunde läsas som kulturarv från mänsklighetens barndom i linje med att "den historiska utvecklingens faser står i ett analogt förhållande till människans levnadsåldrar" (581). Innan 1800 nyttja-

des fablerna däremot av alla åldrar, såväl barn som vuxna, och när den tidigmoderna perioden började i Sverige fanns det inget välavgränsat område som hette barnlitteratur överhuvudtaget. Icke desto mindre bjuder boken på olika tankeväckande iakttagelser om hur barn under perioden använde fabelgenren. I detta hänseende är det andra och tredje kapitlet av störst intresse. I sitt kapitel om fabler i *Svensk barn- och ungdomslitteratur 1591–1839* (1964) skrev Göte Klingberg att "de svenska skolupplagorna faller dock utanför barnlitteraturen i här definierad mening" (87): där togs de av denna anledning inte i beaktande. Men som gästredaktörerna Maria Jönsson och Olle Widhe preciserar i ett nyligen utkommet CfP om estetik och pedagogik på denna tidskrifts hemsida: "På senare år har forskningen försökt överbrygga vad som har kallats 'the aesthetic-pedagogical divide' genom att betrakta barnlitteraturens didaktiska inriktning som en del av dess estetik." Sådana tendenser skulle jag hävda bidrar till att läroböcker, till exempel de som Zillén beskriver i kapitel två, förtjänar att bilda en del av vår förståelse av tidigmoderna barns läserfarenheter.

Av särskilt intresse är källor som vittnar om barns oförmedlade fabelbruk. Ett exempel är Christina Rosenhanes skrivhäfte från 1650-talet, där en flicka brottas med att nedteckna dikterade franska fabler med rätt ortografi. Vad gäller kapitel tre om fabelns moralpedagogiska bruksarena står det klart från början att den lutherska traditionen odlade en nära koppling mellan fabelgenren och barnuppfostran. Som Luther själv, förmedlat genom en svensk översättning, uttrycker det i förordet till *Hundrade Esopi Fabler* (1603): "huru kunde man effter wärldzligh hednisk wijsheet noghon herlighare Book göra / än såsom then gemena eenfäldigha barna Booken är / som kallas Esopus?" (155, egen kursivering).

Bland diskussionerna uppstår också en intressant metodologisk fråga, när olika texter som verkar vara avsedda för barn visar sig vara långt ifrån entydiga i fråga om adressat. Två exempel kan ge en idé om hur det står till med materialet. Om den redan nämnda fabeltidskriften, "Gull-Hönan"/"Herre-Gårds Tuppen" (1773–1774), skriver Zillén att

det ökande antalet separata stycken som relaterar berättelserna till barn och ungdom kan ge intryck av att Kiellbergs tidskrift successivt utvecklade sig mot en entydigt ungdomslitterär produkt. Intrycket är dock bedrägligt. [...] Tvärtom är dessa stycken ofta utformade med ungdomens auktoriteter och fostrare som underförstådda adressater. (212)

Det andra exemplet gäller *Phædri Fabler, J Swenske Rijm* (1736). Eric Wrangel, samlingens översättare, skriver i sitt förord att verket skulle "roa mina barn" och har varit "för deras skull översatt" (178). Men Zillén argumenterar på ett övertygande sätt för att läsartilltalet och texternas komplexitet utgör hinder för barnläsaren och förutsätter en vuxen, troligen en förälder, som tolkare. Zillén visar med de här exemplen att det inte alltid är lätt att dechiffrera målgruppen, till och med när författarna verkar ge explicit uttryck för vem som är den tänkta adressaten.

Det finns också spridda referenser bortom kapitel två och tre som kan vara av intresse för barnlitteraturforskare. Ett exempel är ett brev från Carl Gustaf Tessin, utgivet i *Utkast Af En Gammal Mans Dageliga Bref, Under deß sjukdom, Til En Späd Prints* (1754), vars mottagare var den femåriga prins Gustaf (304). I brevet vänder Tessin upp och ner på den traditionella tolkningen av fabeln om "fågeln med lånade fjädrar" för att "försäkra prins Gustav om att en ung människa inte avpressas självständiga prestationer utan tryggt kan förlita sig på bistånd från de vuxna" (305). Ett annat exempel är Zilléns beskrivning i kapitel sex av hur Jacob Tengström modifierade Gotthold Ephraim Lessings tyskspråkiga och moraliserande fabler för en yngre läsarkrets i sin *Läse-Öfning för Mina Barn* (1795) och *Tidsfördrif för Mina Barn* (1799), den sista "klassad som den första barnboken i Finland" (450).

Fabelbruk i svensk tidigmodernitet är oundgänglig läsning för alla som kommer att arbeta med svensk fabellitteratur i framtiden. Att boken visar på den centrala roll som fabler spelade under den tidigmoderna perioden talar dessutom för att alla som intresserar sig för svensk tidigmodern litteratur i allmänhet bör göra sig bekanta med bokens slutsatser. Inte alla kommer att läsa den från pärm till pärm, men strategiskt inriktad läsning kan också varmt rekommenderas och, förutom de många relevanta och kritiska anmärkningarna, kommer läsaren att kunna njuta av en del uppbyggliga och underhållande fabler.

Philip Lavender
Forskare i litteraturvetenskap
Göteborgs universitet